

LR 80 og Landbrugets Græsrodde

af Flemming Just

Blandt krisebevægelserne i dansk landbrug er først og fremmest Agrarforeningen fra 1890'erne og Landbrugernes Sammenslutning fra 1930'erne kendte. Men de seneste 15 år har budt på et par nye krisebevægelser. Først LR 80 som blev dannet i slutningen af 1979, og senest Landbrugets Græsrodde der kom til verden i begyndelsen af 1993.

I det følgende vil baggrunden for og udviklingen i LR 80 og Landbrugets Græsrodde blive undersøgt nøjere. Der findes ingen egentlige videnskabelige behandlinger af de to bevægelser. Materialet til LR 80 bygger derfor først og fremmest på et par hovedfagsspecialer, samtidige avisartikler samt interviews med nogle af de tættest involverede i LR 80. Landbrugets Græsrodde er en så ny foreteelse at den kun kan belyses gennem pressen og ved interviews.¹

Baggrunden for landbrugskrisen i 1979-82

De første par år efter Danmarks op-

tagelse i EF levede op til landbrugets store forventninger om Fællesmarkedets økonomiske fordele. I forhold til 1971-72 steg indtægterne i årene 1973-74 med over 60%. Problemerne i kølvandet på den første energikrise gav i midten af halvfjerdserne et tilbageslag på 15-19%, men snart gik det fremad igen.²

Med til at sprede en optimisme var konklusionerne i den udvalgsbetænkning som kom i 1977. Heri blev det anslået at der var basis for en udvidelse af den animalske produktion med 3% årligt. Samfundsøkonomisk ville det – under bestemte forudsætninger – betyde en merbeskæftigelse på 20.000 personer og en forøgelse af nettovaluta-indtjeningen med 1/2 mia. kr. om året.³ Angiveligt fik den almindelige konsensus om udvidelsesmulighederne mange unge landmænd til at kaste sig ud i store investeringer med en forventning om at inflation og ejendomsprisstigninger efter en kortere årrække ville gøre det rentabelt. I den almindelige debat glemtes forudsætningerne imidlertid, nemlig at der krævedes en om-

Flemming Just, f. 1957, lektor, dr.phil. Ansat ved Landbrugs- og Andelsforskningen ved Sydjysk Universitetscenter siden 1982. Har især skrevet om landbrugspolitik og andelsbevægelsens udvikling, bl.a. disputatsen *Landbruget, staten og eksporten 1930-50*. Desuden leder af flere EU-projekter om landbrug og miljø.

kostningsdæmpende politik, en sænkning af renteniveaet, forbedrede generationsskiftemuligheder samt en fortsættelse af EF's prispolitik.

Som bekendt blev disse forudsætninger ikke opfyldt. De massive investeringer, som i slutningen af 70'erne overgik industriens, blev finansieret gennem først og fremmest kreditforeningslån, hvor den effektive rente lå helt oppe på 20% i 1980.⁴

Dette kunne kun lade sig gøre fordi priserne på jord og ejendomme i 1970'erne steg meget kraftigt, og langt mere end afkastet ved normal landbrugsdrift kunne bære. Denne sårbare position blev yderligere forværret ved kapitaldrænet i forbindelse med ejerskifter. Renteudgifterne blev derfor en overordentlig tung post på regnskabet, og naturligvis tungest hos de yngre, som kun havde en meget lille egenkapital, og hos de animalske producenter, som havde langt det største investeringsbehov. Denne udvikling accelererede i 1978 og '79. Hvor netto-renteudgifterne i forhold til bruttooverskuddet udgjorde 36% i 1977, var deres andel i 1980 oppe på 75%.⁵

	1979	1980	1981	1982
1. kvartal	41	79	319	371
2. kvartal	25	97	454	349
3. kvartal	36	148	345	396
4. kvartal	57	268	489	336
I alt	159	592	1607	1452

I 1979 brast ballonen. Den almindelige samfundsøkonomiske krise med højt omkostnings- og renteniveau kombineret med lave EF-prisstigninger i 1978 og '79 var én af årsagerne. En anden skal søges i den iranske revolution i 1979 som medførte en fordobling af oliepriserne. Situationen forværredes af en stigende dollarkurs som forøgede udgifterne til olie, gødning og foderstoffer.

Denne indkomstklemme havde hidtil kunnet finansieres gennem belåning af ejendomsprisstigningerne. Men fra 1979 begyndte disse at falde, for typiske heltidsbrug over 60 ha med 30% i perioden 1979-82. Den løse gæld, som hidtil i stort omfang var blevet konverteret til langfristede kreditforeningslån, måtte nu forrentes over en dyr kassekredit eller som løs foderstofgæld hvor renteniveaet lå helt oppe på 30% p.a.⁶

Resultatet af rentebelastningen blev at en stor gruppe af yngre, animalske producenter kom ud i en alvorlig økonomisk krise. Et udtryk herfor er antallet af kundgjorte tvangsauktioner (tabel 1).

Tabel 1.

Antal kundgjorte tvangsauktioner over landbrugs-ejendomme 1979-82.

Kilde: *Nyt fra Danmarks Statistik*, 1982, nr. 144, og 1983, nr. 24.

I procent var tvangsauktionshyppigheden faktisk højere end under landbrugs-krisen i 30'erne.⁷ Men tvangsauktionerne ramte mere ulige under den seneste krise, idet den som nævnt først og fremmest var et udslag af at de store renteudgifter og det forringede bytteforhold især ramte de nyetablere-de, medens landbrugs-krisen i 30'erne var en bredtvirkende afsætningskrise.

En undersøgelse fra Statens Jordbrugsøkonomiske Institut bekræfter at det ikke var alle grupper der blev lige hårdt ramt. Faktisk var de fem øverste indkomstgrupper i stand til at fastholde/forøge deres indkomster (tabel 2). Folkene bag de laveste indkomstgrupper var to vidt forskellige landmandstyper, sådan som det fremgår af tabel 3.

Tabel 2. Indkomst før skat for landmandsgrupper i årene 1978/79 til 1981/82 (i 1000 kr.)

	1978/1979	1979/1980	1980/1981	1981/1982
1. decil	-65.0	-101.0	-144.3	-81.2
3. decil	36.3	36.8	28.6	51.1
.....				
9. decil	135.2	142.6	143.9	189.3
10. decil	237.9	241.5	238.9	309.3
Gennemsnit	75.0	72.8	64.7	102.9

Kilde: Jordbrugsøkonomisk Institut: *Meddelelse nr. 31*, 1980; *Meddelelse nr. 34*, 1981; *Rapport nr. 5*, 1982; *Rapport nr. 13*, 1983.

Tabel 3. Karakteristika for 1., 3. og 10. indkomstgruppe 1978/79

	1. decil	3. decil	10. decil	alle
landbrugsareal, ha	42	19	53	27
høstudbytte, hkg byg pr. ha	38	37	43	40
antal malkekøer	20	8	17	11
antal avlssvin	18	8	14	9
antal slagtesvin	144	50	122	73
brugers alder	44	57	48	52
arbejdstimer/år	2998	1638	3279	2070
lønningssevne kr. pr. time	5,74	3,65	46,60	18,43

Kilde: Jordbrugsøkonomisk Institut: *Meddelelse nr. 31*, 1980; *Meddelelse nr. 34*, 1981; *Rapport nr. 5*, 1982; *Rapport nr. 13*, 1983.

Landmændene med tredjelaveste indkomster havde kun en lille animalsk produktion på et lille areal. De var forholdsvis gamle og lagde ikke et helt mandeår i bedriften. For de der ikke kunne leve af deres opsparede kapital eller have en indtægt uden for bedriften var tvangsauktion en overhængende trussel.⁸

Det interessante er imidlertid laveste og højeste indkomstgruppe, som lig-

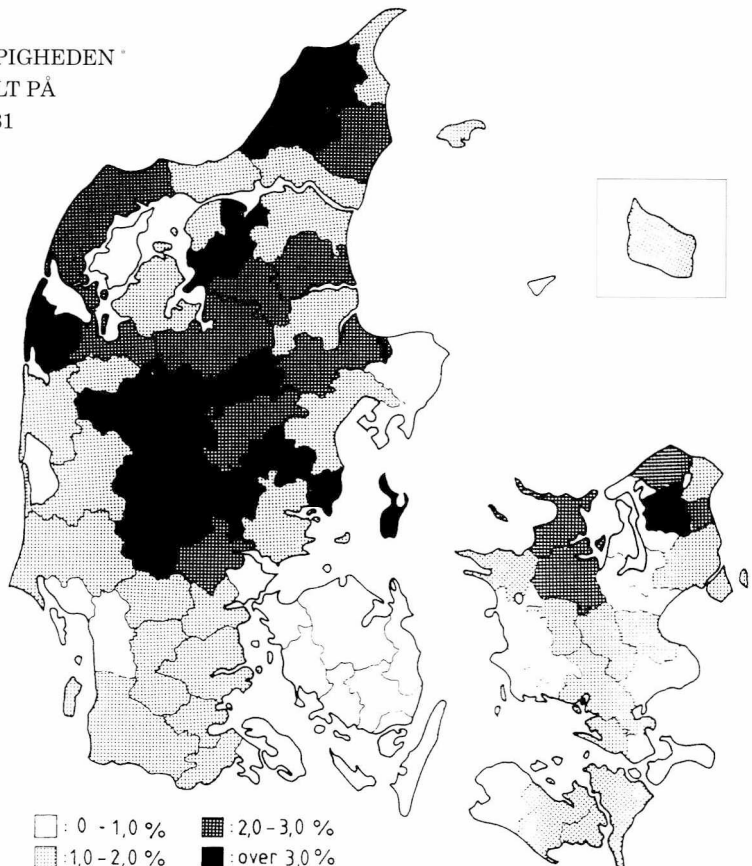
ner hinanden meget. Begge er yngre og har en stor animalsk produktion, laveste gruppe især en stor svineproduktion. Det der skiller er at de højeste indkomstgrupper har etableret sig på et tidligere tidspunkt og tilsyneladende også har bedre driftslederegenskaber.⁹

80% af alle de tvangsauktionsanmeldte var jyske landmænd, især i Midt- og Nordjylland, sådan som det fremgår af kortet.

TVANGSAUKTIONSHYPPIGHEDEN *
I LANDBRUGET FORDELT PÅ
RETSKREDSE • 1979-1981

* Definition af tvangsauktionshyppighed:
Tvangsauktionsanmeldte landbrugsejendomme (1979-1981) i forhold til det samlede antal landbrugsejendomme (1980).

Kilde: Torben Bager:
*Tvangsauktionerne i
landbruget – et bonde-
slutspil?* Esbjerg,
1983, s. 41.

Områderne med høj tvangsauktionshyppighed var karakteriseret ved en stor animalsk produktion, og det var også her tørken i 1975-76 ramte hårdt og dermed stillede mange svagt til at imødegå en større krise.¹⁰ Og det var også her LR 80 begyndte.

LR 80's dannelse

Gnisten, der fik frustrationen hos mange yngre landmænd til at bryde ud i lys lue, var endnu en devaluering, 5% den 24. september. Ole Baadsgaard Pedersen, der tre år tidligere havde etableret sig som svineproducent i Vroue ved Holstebro, blev stærkt pikeret, da politikerne netop havde opfordret til at optage lån i udenlandsk valuta, og selv havde han 300.000 Sch.Fr. som nu var blevet dyrere.

Samme dag skrev han til den lokale Haderup og Omegns Landboforening og opfordrede den til at få De Danske Landboforeninger til at gå til regeringen. Det blev afvist, men hos de menige landmænd i foreningen ulmede en almindelig utilfredshed. I landboforeningens møderække om sundhed i svinebedrifterne gik mange af drøftelserne på den omsiggribende krise i erhvervet, hvor de lokale landmænd krævede et mere rimeligt forhold mellem omkostninger og indtægter og at staten gjorde noget mere aktivt.¹¹

Da landboforeningen imidlertid ikke ville tage noget initiativ valgte Ole

Baadsgaard i stedet at fremføre sin kritik på generalforsamlingen den 6. oktober i Landsforeningen af danske Svineproducenter (LadS). Producentforeningen, som var stiftet i 1974 af yngre landmænd med store svinebesætninger, vendte sig især mod de etablerede landbrugsorganisationer og andelsvirksomheder. De første blev beskyldt for at være for passive og de sidste for at konsolidere sig på landmændenes bekostning og for at være for uvillige til at prøve nyt.¹²

Ole Baadsgaard blev valgt ind i LadS's bestyrelse efter at have udtrykt sin mening om krisen og de etablerede organisationers tackling af den. På samme møde inviterede han deltagerne til et protestmøde fire dage senere på Hagebro Kro ved Skive.¹³

Mødet den 10. oktober blev starten på en ny protestbevægelse. Det samlede 250 landmænd, primært yngre, animalske producenter fra Nord- og Midtjylland.¹⁴ Kritikken på mødet var først og fremmest rettet mod de etablerede organisationer og med mange af de samme krav som LadS allerede havde på sit program, f.eks. større efterbetaling fra andelsvirksomhederne, nej til at slagterierne skulle deltage i ferskvarerterminalerne, nedsættelse af renten på foderstofgæld m.m.

Båndene til LadS understregedes ved at halvdelen af den selvvalgte ledergruppe på seks medlemmer også sad i Landsforeningens bestyrelse, bl.a.

dennes formand og kasserer. Udadtal blev forbindelserne til LadS underspillet for ikke at fremstå som talerør for kun svineproducenterne. Der blev derfor også senere fundet først en og senere to kvægproducenter til at træde ind i ledergruppen, bl.a. formanden for Landsforeningen af danske Mælkeproducenter. Det var vigtigt for den nye bevægelse at vise at den var opstået spontant og på tværs af brugsstørrelser og driftsgrene. Ud af de syv i ledergruppen var de fem nyetablerede animalske producenter på Holstebro-Viborg-egnen.

Landbrugets Fællesorganisation af 1966, afløseren for LS, søgte i begyndelsen at få et samarbejde med den nye protestbevægelse og omtalte den positivt i sit blad Landbovirke. På trods af en del sammenfaldende synspunkter afviste den unge ledergruppe, efter at have modtaget gode råd fra ældre planteavlskonsulenter, at have noget samarbejde med Fællesorganisationen, da det ville ødelægge alle muligheder for indflydelse. Socialt var der også store forskelle mellem de to grupper. Hvor den nye bevægelse repræsenterede de unge og nyetablerede, var kernen i Landbrugets Fællesorganisation mere den vel-etablerede storbondetype.¹⁵

Stormødet i Herning i november 1979
Landbrugs Reform 1980 – som protestbevægelsen kaldte sig med henvisning til at reformer i landbruget

skulle gøre produktionen rentabel inden udgangen af 1980 – arrangerede mindre end en måned efter stiftelsen et stormøde i Herning, der samlede 4.000 landmænd. Det var et ganske imponerende tal i betragtning af at de etablerede organisationer, Landboforeningerne og Husmandsforeningerne, ikke ville åbne deres blade for LR 80. Mødet blev derfor annonceret gennem lokale møder, LadS og andre landbrugsblade. Ikke mindst dagspressens og fjernsynets fyldige omtale af protestbevægelsen mobiliserede mange af de utilfredse bønder. Initiativgruppen var fuldt bevidst om mediernes interesse for menige medlemmer som gør oprør mod autoriteterne, og LR 80 opnåede derfor i det hele taget stor pressedækning.

Ole Baadsgaard, der med sine talegaver var blevet den naturlige leder af LR 80, selv om han vedholdende hævdede at bevægelsen ingen leder havde, krævede øjeblikkelig hjælp fra staten til de yngre, produktive landmænd. Kravet til de etablerede organisationer var at de blev samlet i én stærk organisation og at der kom direkte valg til de ledende poster.

I forhold til mange af talerne var initiativgruppen dog forholdsvis moderat. Den gik imod hårde aktioner, og ville kun true med aktioner “der var erhvervet værdige”. En efterfølgende afstemning viste også at kun halvdelen af de fremmødte kunne stemme for aktioner.¹⁶

Landbrugsorganisationernes reaktion

I de etablerede landbrugsorganisationer kunne sympatien for den nye organisation ligge på et lille sted, selv om LR 80 forsikrede at den ikke ville være en ny landbrugsorganisation, men blot presse de gamle til at blive mere aktive. En henvendelse fra LR 80 om et møde blev således kategorisk afvist af Landbrugsraadet, Landboforeningerne og Husmandsforeningerne med henvisning til at de ikke havde kompetence til at forhandle med selvbestaltede organisationer.¹⁷

Mest afvisende var Husmandsforeningerne med deres traditionelle modstand mod aktioner.¹⁸ Desuden var det ikke i deres interesse at Landbo- og Husmandsforeningerne blev sluttet sammen. Det forhindrede dog ikke at Ole Baadsgaard og andre fra ledergruppen havde flere møder med formanden for Husmandsforeningerne, Chr. Sørensen.

Landboforeningernes formand, Hans O. Kjeldsen, måtte officielt være lidt mere imødekommende, da det overvejende var hans medlemmer der var i klemme. På møder og generalforsamlinger i lokale landboforeninger var der hos mange menige medlemmer opbakning til LR 80's krav om en mere markant landbrugsholdning, og samtidig lurede en stigende utilfredshed med landbrugstoppens indsats. Men generelt var der ude i de lokale landboforeninger ikke støtte at finde til selve protestbevægelsen. Holdningen

var at de utilfredse kunne lade deres kritik gå igennem de vante kanaler og gennem de etablerede organisationer søge at opnå forbedringer. Det skal heller ikke underkendes at en god del af de etablerede landmænd fandt, at mange af de yngre landmænd ikke var uforskyldte i deres økonomiske problemer, dels pga. deres store investeringer uden at have ret meget selv på kistebunden og dels pga. et "relativt højt privatforbrug".¹⁹

Overraskende inviterede landbrugstoppet i begyndelsen af december 1979 LR 80 til et orienterende møde, sandsynligvis for at danne sig et indtryk af LR 80's planer og potentialer, ligesom et møde kunne virke beroligende på de mange kritiske røster blandt menige landmænd. Baggrunden var at den nytiltrådte socialdemokratiske mindretalsregering foreslog en etårig ekstra grundskyld på 11 promille, den såkaldte særskat, for at inddrage landbrugets del af november-devalueringen. I lyset af krisen for den animalske produktion og de samtidige forhandlinger med regeringen om støtte til betrængte landmænd mødte særskatten stor bitterhed i landbruget.

På det orienterende møde mellem Landbrugsraadets præsident, Hans O. Kjeldsen, og Torben Knudsen, medlem af initiativgruppen og formand for LadS, kunne parterne nok blive enige om målet, en fjernelse af særskatforslaget, men ikke om midlerne. LR 80 krævede trusler om pro-

duktionsstop, medens Landbrugets Krisestab, der bestod af lederne fra landbrugs- og andelsorganisationerne, i stedet ville arrangere demonstrationer i byerne og opfordre til investeringsstop.

På trods af omfattende lobby-virkosomhed lykkedes det ikke at fjerne forslaget, kun at få grundskyldsskatten sænket fra 11 til 7 promille. Forinden havde landbrugstoppen som afværgeforslag undfanget en idé om at adskille eksport- og hjemmemarkedspriserne, hvor sidstnævnte kun måtte stige i takt med lønninger og omkostninger. Da det ville ramme de animalske producenter hårdere end særskatten, blev landbrugsorganisationerne mødt af forstærket kritik fra LR 80 som nu krævede kraftigere aktioner som deponering af særskatten på spærrede konti.²⁰

I løbet af vinteren søgte LR 80 at styrke det organisatoriske arbejde. Ledergruppen udpegede 40 talsmænd geografisk spredt ud over landet til at deltage i og selv arrangere møder. Det var med til at aflaste initiativgruppen, hvor alene Baadsgaard havde 32 møder i januar 1980.²¹ Det lykkedes også for flere at blive valgt ind i landboforeningsbestyrelser, bl.a. tre i Bramming-Åstrup Landboforening. Den største sejr opnåede Ole Baadsgaard selv ved at blive formand for Haderup og Omegns Landboforening, efter at LR 80 havde fået flertallet i bestyrelsen.

I marts 1980 arrangerede LR 80 sit andet stormøde i Herning, denne gang med 5.000 deltagere. Mødet blev indkaldt for at lægge tryk på de samtidige forhandlinger mellem regeringen og landbruget om en gældssaneringsordning. Ledergruppen krævede igen mere håndfaste aktioner, men strategien var nu anderledes, idet aktionerne skulle ledes af de generelle organisationer. På den baggrund accepterede Landbrugsraadets præsident at tale ved mødet, hvor han høstede stort bifald for et løfte om en mere markant erhvervspolitisk linje. Hvor skytset ved november-mødet havde været rettet mod især Kjeldsen, var det nu landbrugsminister Poul Dalsager der stod for skud med krav om hans afgang.²² Forbrødringen mellem LR 80 og landbrugstoppen blev dog kortvarig. Ugen efter stormødet undsagde initiativgruppen Kjeldsen ved at kalde ham for diletantisk i forhandlingerne med regeringen.²³

En ny interesseorganisation?

Fra april 1980 skiftede LR 80 karakter fra græsrodsorganisation til i højere grad at blive en interesseorganisation. Lederne havde hidtil understreget at LR 80 ikke ønskede at udvikle sig til en konkurrerende landbrugsorganisation, men med dannelsen af LR 80's Erhvervsråd den 10. april 1980 i Herning sprang man ud i det med begge ben. Erhvervsrådet skulle give LR 80 større indflydelse og arbejde mere seriøst og effektivt end Landbrugsraadet angive-

ligt gjorde, bl.a. ved at lave uvildige undersøgelser som store organisationer ikke altid kunne komme med.²⁴

Dette skulle bl.a. ske gennem ansættelse af eksperter. Finansieringen søgte ledelsen at tilvejebringe ved at om-danne LR 80 til en forening med et kontingent på 300 kr. fra hver af de forventede 5-6.000 medlemmer.²⁵ Organisatorisk blev LR 80 dermed en støtteforening for Erhvervsrådet, som skulle styres af et 29 mand stort repræsentantskab med 5 rådmænd i spidsen. For at understrege forskellen til landbo- og husmandsforeningerne måtte rådmændene ikke have politiske tillidshverv.

På et møde i juni 1980 blev den nye struktur konfirmeret, men noget udpræget demokratisk valg var der ikke tale om. Der deltog kun 29 mand i mødet, netop de 29 som på forhånd var udpeget af ledergruppen. De fem rådmænd der skulle lede repræsentantskabet var også på forhånd fundet. Fremover ville man dog gøre valgene mere demokratiske, så medlemmerne på en generalforsamling kunne vælge repræsentantskabet.²⁶ Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt at LR 80 benyttede sig af samme indirekte valgmetode som de kritiserede de etablerede organisationer for at bruge.

LR 80's landbrugspolitiske principprogram indeholdt også en dobbelthed. På den ene side liberalistisk med krav om den private ejendomsrets og selv-

ejets ukrænkelighed samt fjernelse af al skat på produktionsmidler og jord. På den anden side med et krav om kraftig subsidiering fra statens side. Således skulle moms på fødevarer afskaffes, og staten skulle dække udgifterne til ansættelse af ledig arbejdskraft. En sikkerhedsfond skulle dække landmændenes tab ved tørke og sygdomsangreb, og indskuddene skulle være fradragsberettigede og desuden indregnes i salgspriserne. En særlig rolle spillede forslaget om alternative ejerformer, som andelsforskeren Bjarne Møgelhøj gik aktivt ind og prægede.²⁷

Principprogrammet var i sig selv et udtryk for at LR 80 var ved at ændre karakter. Hvor bevægelsen i udgangspunktet især rettede kritikken mod de etablerede landbrugsorganisationer, havde alle krav i principprogrammet nu adresse mod partierne og staten. Ifølge Baadsgaard fordi

“Politikerne er forholdsvis lettere at påvirke end landbrugsorganisationerne”.

Det lykkedes da også at få et møde i stand i forsommeren 1980, hvor landbrugsordførere fra alle partier (minus V og VS) samt økonomer deltog.²⁸

LR 80's ambition om at blive en selvstændig forhandlingspartner blev dog ikke accepteret af Landbrugsministeriet. Allerede i december 1979 forsøgte LR 80 i forbindelse med gældssaneringsloven at komme i forhandling

med Landbrugsministeriet, men det nægtede med henvisning til at det ikke kunne anerkende bevægelsens repræsentativitet.²⁹ Relationerne til ministeriet, politikerne og landbrugets organisationer blev ikke lettet af at LR 80 og LR 80 sympatisørers aktioner blev mere rabiate. En af lederne udtalte således at man ville rette aktioner mod samfundets ledere og den landbrugspolitik de førte.

“Jeg kan sige så meget, at Preben Møller Hansen kommer til at ligne en tandløs gammel kælling imod os, når vi går i gang”.³⁰

I forbindelse med tvangsauktioner gennemførte en række landmænd aktioner som ledergruppen ikke havde styr over.³¹ Men ellers nøjedes man med mere stilfærdige aktioner som kortvarig blokering af to konsummejerier og “rentedøds kørsel” med traktorer på hovedvejene.³²

Den sympati LR 80 i begyndelsen havde opnået hos brede dele af befolkningen og i politiske kredse, begyndte derfor at smuldre i efteråret 1980. Den radikale formand for Folketingets landbrugsudvalg, Ole Vig Jensen, udtalte således:

“Ole Baadsgaard fra LR 80 vender tingene på hovedet, når han siger at det virker som en provokation, når jeg advarer mod en udvikling i landbruget, hvor man benytter sig af trusler om produktionsstop og andre lignende militante foranstaltninger. Det

er netop den mere militante holdning, som LR 80 står for, som kan være en trussel mod den efterhånden udbredte forståelse for landbrugets problemer, som kan fornemmes i store dele af befolkningen. En forståelse, som i dag også er til stede hos et flertal i Folketingets Landbrugsudvalg”.³³

LR 80's udvikling fik også LadS-folkene til at holde lav profil i LR 80, og ved LadS's generalforsamling i 1981 blev Baadsgaard ikke genvalgt til LadS's bestyrelsen.³⁴ Landsforeningen søgte på samme tid at få en status som troværdig aktør i forhold til slagterisektoren og det etablerede organisationssystem, idet den efterhånden organiserede mere end en femtedel af alle slagtede svin.

Et tredje stormøde i Herning i december 1980 blev en stor skuffelse for LR 80 ledelsen. Mødet kom i stand for at lægge pres på de samtidige forhandlinger mellem landbruget og regeringen om overlevelsesordninger og skulle diskutere nye aktioner. Men denne gang kom kun ca. 1.500 landmænd, og med deres betrængte situation havde de ikke lyst til et leveringsstop. Meget naturligt var det mere tillokkende for den enkelte at indstille termins- og skattebetalingerne.

Den 18. december blev der efter meget lange forhandlinger opnået forlig med regeringen om forbedring af gældssanerings- og rentestøtteordningerne samt en refinansiering af den dyre

gæld.³⁵ Forliget blev af LR 80 betegnet som klart utilstrækkeligt. Men som tegn på at bevægelsen var ved at tabe kampgejsten, kom det ikke på tale at lave aktioner. Det måtte være op til den enkelte landmand eller grupper af landmænd.³⁶

Bag ved den dalende gejst lå et klart ressourceproblem, både økonomisk og menneskeligt. Det lykkedes aldrig at få omskabt LR 80 til en forening med et stort medlemsgrundlag. De forventede 5-6.000 medlemmer blev højst til 1/3. Alle planer om eget sekretariat måtte derfor opgives, og der var end ikke råd til at optrykke principprogrammet til det tredje stormøde.

De manglende indbetalinger betød at folkene i ledergruppen og her især Ole Baadsgaard selv måtte finansiere alle udgifter i forbindelse med rejser og møder. Samtidig måtte han ansætte en bestyrer til at klare opgaverne under hans hyppige fravær, men modsat andre landbrugsledere blev han ikke kompenseret for fraværet.

Mange af LR 80-folkene havde store økonomiske problemer på deres brug. Ud af ledergruppen på syv gik de fem på tvangsauktion med deres gårde i 1980 og i de følgende år. Dette satte naturligt nogle grænser for bevægelsens aktivitetsniveau.

Bevægelsen blev fra efteråret 1980 præget af mere interne uenighed om den fremtidige linje, og flere og flere

mistede troen på LR 80. Således sluttede en gruppe mælkeproducenter efter det sidste stormøde i Herning at etablere en mælkeproducentforening i stil med LadS, som havde vist sig at kunne arbejde langt mere målrettet. I den nye forening, der blev stiftet den 6. januar 1981, var mange af bestyrelsesmedlemmerne aktive i LR 80. Formand blev Henning Nielsen der også var formand for LR 80's repræsentantskab.³⁷

Fra slutningen af 1980 havde LR 80 reelt udspillet sin rolle. Den fortsatte dog stadig at eksistere frem til slutningen af 1983, hvor Ole Baadsgaards egen tvangsauktion satte et endeligt stop for LR 80.

Bevægelsen nåede i sin korte levetid ingen direkte politiske resultater, men den øvede stor indirekte indflydelse. LR 80 tvang de etablerede organisationer til at indtage en mere aggressiv position i forhold til regeringen.³⁸ Organisationerne tog også andre midler i brug, bl.a. traktordemonstration i december 1979 overalt i landet og foran Christiansborg. Landbo- og Husmandsforeningerne udsendte desuden i maj 1980 en skrivelse til alle landmænd, hvor de kunne afrive en blanket og medsende deres indbetaling af den særlige 7 promille skat til Statskattedirektoratet. Herpå stod at "Ovennævnte særskat, som er indbetalt pr. giro, er betalt under protest samt med forbehold og krav om tilbagebetaling, såfremt særskatten kendes EF-stridig."³⁹

Der er nok heller ingen tvivl om at bevægelsen med dens store presse-dækning også var med til at lægge et meget stort pres på de politiske partier, ligesom fagbevægelsen efterhånden fik øjnene op for at mange arbejdspladser kunne trues hvis landbrugskrisen ikke blev afbødet.⁴⁰

LR 80 blev aldrig officielt nedlagt. I ledergruppen diskuterede man det i efteråret 1982, men da den nye Schlüter-regering netop var tiltrådt, frygtede man at det kunne tages til politisk indtægt for at nu var landbruget reddet. LR 80 skulle derfor blot gå i hi og være parat til dåd, når situationen igen krævede det.

Landbrugets situation 1992-93

Det blev imidlertid ikke til nogen genopstandelse for LR 80, da en ny krise var ved at vælte mange landmænd omkuld fra efteråret 1992 og foråret 1993. En meget iøjnefaldende årsag var sommertørken i 1992, som skulle vise sig at være den værste i 100 år. Den resulterede i at høstudbyttet for korn og bælg sæd blev reduceret med

1/4.⁴¹ Det medfølgende tab på 4-5 mia. kr. bragte mange landmænd på fallitens rand, fordi en stor del i forvejen hvilede på et yderst spinkelt grundlag. Den bombe der igennem to årtier havde tikket under dansk landbrug – den alt for store gæld – var nemlig ikke blevet demonteret, tværtimod. Landbrugskrisen i 1979-82 var med til at nedskrive en del af gælden, men i løbet af 80'erne øgedes gældsætningen markant. Den ekstremt høje realrente på 8-10% i løbet 80'erne kombineret med relativt faldende landbrugspriser gjorde kun mange landmænd endnu mere sårbare.

I en henvendelse den 27. januar 1993 til den nytilltrådte landbrugsminister, Bjørn Westh, gjorde et enigt landbrug opmærksom på at allerede i 1991 var 8.400 landmænd truet og af disse havde 5.800 udtømt deres lånemuligheder. Kravet var derfor en omfattende gældssanering gennem refinansiering af den dyre realkreditgæld.⁴²

Et udtryk for krisesituationen i landbruget har vi igen i tallene for kundgjorte tvangsauktioner (tabel 4).

Tabel 4. Antal kundgjorte tvangsauktioner over landbrugsejendomme 1990-93

	1990	1991	1992	1993
1. kvartal	210	225	236	273
2. kvartal	189	207	212	319
3. kvartal	188	210	221	335
4. kvartal	211	235	292	295
I alt	798	877	961	1222

Kilde: *Jordbrug 1993. Rapport om jordbrugets erhvervsmæssige forhold*, Landbrugsministeriet, 1994, s. 21.

Tallene viser en klar stigning fra slutningen af 1992.⁴³ Målt i forhold til antallet af landbrugsejendomme har der faktisk aldrig tidligere været en så høj tvangsauktionshyppighed, nemlig 1,75%.

Alligevel var der ikke tale om en typisk, bredtvirkende landbrugskrise fra slutningen af 1992. Svineproducenterne tjente store penge i indkomståret 1992/93, og driftslederegenskaberne viste sig i stigende grad at gøre sig gældende, således at landmænd med nogenlunde ensartet jordtilliggende og produktion oplevede store indkomstforskelle. Hårdest ramt blev planteproducenterne, ligesom deltidsbedrifterne generelt satte mange penge til på at drive landbrug.⁴⁴

Tørkesommeren kan kun ses som en del af forklaringen på at der i begyndelsen af 1993 rejste sig en såkaldt græsrodsbevægelse. Politiske beslutninger var en mindst lige så medvirkende årsag. Den kompensation for høsttabet, som landmændene på et tidligt tidspunkt blev stillet i udsigt af politikerne, blev en stor skuffelse. Dels skulle midlerne til ordningen tages fra landbrugets egne fonde, og dels var kravene for at komme i betragtning så stramme at kun et fåtal ville få glæde af høsttabsordningen.⁴⁵

Dertil kom den samtidige debat om landbrugets miljøbelastning som resulterede ikke kun i nye krav til håndteringen af husdyrgødningen,

men også i krav om mere kontrol og udfyldelse af gødningsregnskaber og sædskifteplaner.

Endelig føjede der sig hertil en international dimension. En reform af EF's fælles landbrugspolitik var netop vedtaget med dansk landbrug som kraftig modstander. Reformen medførte et betydeligt bureaukrati og ekstra kontrol i forbindelse med braklægningsordninger og udbetaling af hektarstøtte. Mange detaljer var ikke på plads og skabte usikkerhed, og usikkerheden blev forstærket af de samtidige GATT-forhandlinger som uundgåeligt ville påføre EF's landmænd mere konkurrence. Under alle omstændigheder ville konsekvensen af både EF- og GATT-aftalen betyde en indtægtsnedgang for de danske bønder – af ministeriet og landbruget beregnet til 2,3 mia. kr.

Rundt omkring i landet førte presset og frustrationen til flere aktioner. På Sjælland blev en dukke forestillende landbrugskommissær Ray MacSharry brændt, landmænd på Skive-egnen brændte gødningsplaner af, og fra Mors bredte en boykot af gødningsplanerne sig.⁴⁶

Landbrugets Græsrodder

Det var også en flok frustrerede bønder, som forfatteren Ulla Dahlerup talte til på et møde på Centralhotellet i Løgumkloster i midten af januar 1993. Hun var inviteret af den lokale

landboforening til at tale om ansvar og at turde tage ansvar.

Hendes talemateriale fik flere af de over 200 tilhørere til spontant at reagere og til at kræve bedre forhold for landmændene. Foredragsholderens reaktion var straks: "Jamen, så lav dog oprør". Det mente landmændene ikke nyttede noget, men med eksempler på hvordan hun og andre gennem kvindebevægelsen havde gjort oprør opfordrede hun dem til at danne en gruppe samme aften og at mødes næste formiddag på Centralhotellet.⁴⁷

Thomas Hansen, Øster Gammelby ved Bredebro, var en af de unge landmænd der spontant havde rejst sig. Han og 8-9 andre mødtes efter foredraget og dannede her Landbrugets Græsrodde. Ugen efter, den 21. januar, havde de indkaldt til møde i Løgumkloster, hvor næsten 100 landmænd forsamledes. Forinden havde initiativgruppen med Thomas Hansen som talsmand sikret sig meget stor medieopmærksomhed gennem en henvendelse til Morgenavisen Jyllands-Posten.

Landbrugsorganisationens demonstration den 26. 2. 1993 foran Christiansborg havde også deltagelse af Landbrugets Græsrodde, som imidlertid ikke måtte få talemateriale. Nederst til venstre ses Ulla Dahlerup, der med sin tale til sønderjyske landmænd en måned tidligere havde opildnet bønderne til at gøre oprør. (Claus Haagenen/Chili)

I betegnelsen Landbrugets Græsrodder lå at det var menige landmænd som følte sig presset ikke kun af systemet, men også af deres egne organisationer. De fleste følte at de ikke fik opbakning hos toppen i landbruget og at der ikke blev lyttet til den almindelige landmand. Irritationen gik også på at organisationerne ikke optrådte i større enighed, så regeringen kunne presses mere.

“Det er landmændenes situation, der har startet dette her. Interessen for vores initiativ er meget stor, og masser af landmænd siger til os: Det er godt, at der endelig er nogen, der gør noget...Vi laver ikke oprør, men arbejder på en samling af dansk landbrug. Toplederne sidder nok i for mange bestyrelser og har for meget at se til. Nu ønsker vi, at de tager sig af landbrugets problemer”.⁴⁸

Kravene blev udmøntet i ti punkter, der var rettet mod såvel regering som landbrugets egne organisationer. De drejede sig bl.a. om afskaffelse af jordskatter, en bedre tørkehjælp, refinansiering gennem grønne obligationer, fleksibel brak, mindre bureaukrati og bedre samarbejde i landbrugstoppen.

Med undtagelse af det sidste punkt lignede kravene til forveksling de krav som de etablerede organisationer allerede havde præsenteret for regeringen. Det var ikke noget tilfælde, for landboforeningerne sørgede for at “græsrodderne” fik en kopi af deres

krav. I det hele taget tyder meget på at landbrugstoppen slet ikke var så ked af den nye protestrørelse. Det var således organisationer og virksomheder inden for landbruget der finansierede en del af de mange foredrag som Ulla Dahlerup nu kom til at holde i landmandskredse. Blot det skete inden for kontrollerede former kunne de menige landmænds protester være en god støtte i den opinionspåvirkning som var en del af spillet i de langstrakte forhandlinger med Bjørn Westh om gældssanering m.m.⁴⁹

Da forårsarbejdet kom, prioriterede landmændene i den sønderjyske gruppe markarbejdet frem for det ulønnede græsrodsarbejde. Uvæsentligt var det heller ikke at familierne pressede på for at deres “græsrodder” skulle koncentrere sig om det nære. Gruppen havde været god til kontakt med pressen, men følte sig også snart spændt for mediernes vogn med deres forventninger om gennem aktioner at skabe historier. En træthed herover fik også flere til at trække sig.⁵⁰

Hermed gled initiativet over til Nordjylland, hvor der havde dannet sig en lokal gruppe på omkring 40 landmænd efter at sønderjyderne havde været oppe at fortælle. Blandt disse var Anders Stenild, der selv ejede en større gård ved Hvorupgård i Vendsyssel. Han var i besiddelse af organisatorisk talent og var bl.a. med til at få tre franske bondeoprørere til et stort møde i Ålborg i slutningen af marts.⁵¹ På sam-

me tid skabte disse opmærksomhed omkring sig i hele den vestlige verden med deres rabiante aktioner, der truede med at blokere for at Frankrig og dermed EF kunne tiltræde en ny GATT-af-tale og kunne åbne for mere import af landbrugsprodukter fra Østeuropa.

Med en nøje iscenesættelse af pressen var mødet med til at give indtrykket af at mere voldelige aktioner var på vej i Danmark. Også selv om Græsrødderne afviste de franske forslag om at hælde kartofler og gylle på motorvejene,

brænde halm af og gøre noget ved embedsmændenes haver. Indtrykket forstærkedes ved at Landbrugets Græsrødder kom i kontakt med et samtidigt "oprør" blandt fiskerne, der tydeligvis også følte at bægeret var fyldt når det gjaldt embedsmandskontrol og EF- reguleringer.

Det blev dog kun til enkelte aktioner, hvor den mest mediedækkede blev placeringen af store halmballer uden for en række politikeres bopæl. Men aktionen viste også at det langt fra

Landbrugets Græsrødder skabte megen presseomtale ved en aktion den 25. 3. 1993 rundt om i landet, hvor en række politikere fik væltet en halmballe af foran deres bopæl. Her er det gået ud over landbrugsminister Bjørn Westh. (Foto: Torben Stroyer, Jyllands-Posten)

var alle landmænd der delte Græs-røddernes ønske om mere synlige aktioner. I Vestjylland kom andre landmænd og fjernede halmballerne.⁵²

Med initiativet udgående fra Nordjylland blev Landbrugets Græs-rødder efterhånden påvirket af mere lokale problemstillinger og personforhold. På samme tid førtes en indædt kamp i landbrugets top omkring det landmandsejede kreaturslagteri Dane-Beef. Formand her var Niels Busk, som også var formand for landets største landboforening, Aalborg Amts Landboforening. Da han blev fjernet fra sin post i slagteriet af landbrugs-toppen på Axelborg, bragte det hele det nordjyske landbrug i kog, som så det som et anslag mod de menige landmænds mand. I kritisk holdning til landbrugstoppen blev der herefter ikke den store forskel mellem Landbrugets Græs-rødder og landboforeningen. Et andet udslag af det nordjyske blev at den nye landbrugsorganisation, Erhvervsjordbruget der var afløseren for Tolvmandsforeningerne, bakkede meget op om Græs-røddernes krav. Lederen af Erhvervsjordbruget var Steen Reventlow-Mourier, der ligesom Anders Stenild var proprietær i Nordjylland. Som konservativ folketingskandidat måtte han som Stenild være kritisk indstillet over for de Venstre-dominerede landbrugsorganisationer.

Den 6. april indgik landbrugets organisationer, minus Erhvervsjordbruget, et forlig med landbrugsminister

Bjørn Westh om især en gældssaneringsordning. Aftalen medførte stærk kritik fra Landbrugets Græs-rødder og blev betegnet som klart utilstrækkelig.⁵³ Men kritikken blev ikke fulgt op af aktioner. Medvirkende hertil var at alle fik travlt med at så. Anders Stenild blev nok i den følgende tid ofte kaldt ud til foredrag og deltog i flere debatmøder med landbrugets ledere, men nogen samlet protestbevægelse var der ikke mere tale om fra forsommeren 1993. På samme tid bedredes konjunkturerne også, og mange landmænd fik mulighed for i de følgende måneder at omlægge en del af deres højtforrentede lån.

Landbrugets Græs-rødder er ikke officielt blevet nedlagt. Ledelsen bestående af folk fra Vendsyssel, Sønderjylland og Sjælland har i et kartotek ca. 1.000 navne stående, som de kan trække på hvis aktioner skulle være påkrævede. Men reelt har de bedrede udsigter for dansk landbrug fjernet oprørssaften fra Græs-rødderne.

Fællestræk

Der kan peges på mange fællestræk mellem LR 80 og Landbrugets Græs-rødder. I begge tilfælde var initiativtagernes og sympatisørernes egne aktiviteter afgørende, og ikke som hos interesseorganisationerne deres repræsentativitet og økonomiske ressourcer. Og netop afhængigheden af "oprørernes" aktivitetsniveau blev bevægelsernes achilleshæl. Begge leder-

grupper bestod af aktive landmænd med arbejdskrævende animalske produktioner. Da bevægelserne desuden opstod under svære tider for erhvervet, måtte det blive ekstra vanskeligt at afse tid til ulønnet græsrodsarbejde. Dette gjaldt i højere grad for LR 80 end for Landbrugets Græsrodder, da flere af lederne fra førstnævnte var i økonomisk uføre. Dette gjaldt ikke i særlig grad for Græsrodderne, hvor lederen, Anders Stenild, også havde fordel af at have to ansatte i sin bedrift. Desuden lettedes græsrodsarbejdet i høj grad af edb-teknologien.⁵⁴

Et andet fællestræk var at medierne spillede en uhyre vigtig rolle og virkede kompenserende for manglen på sekretariatsbistand og indflydelse via den korporative kanal. I en række tilfælde spillede medierne endda en selvstændig rolle ved nærmest at provokere græsrodderne til fortsatte aktioner. Græsrodderne blev hermed fanget i et spind, hvor medierne ud over at være tjenere for bevægelsernes budskaber også blev herrer. For medierne behandlede ikke bevægelserne for deres skyld, men fordi det journalistisk set altid er en god historie, at manden på gulvet gør oprør mod det etablerede og at der laves aktioner. Herved blev krisebevægelserne tvunget ind i et reaktionsmønster, hvor kun fortsatte aktioner var interessante, hvis de ville bevare mediernes bevågenhed.

Endnu et fællestræk var initiativtagernes manglende politiske (og fore-

ningsmæssige) erfaringer. Ole Baadsgaard skilte sig ud ved tidligere at have været viceborgmester i Egedesminde i Grønland, ligesom det var af stor betydning at LR 80 kunne trække på erfarne folk fra Landsforeningen af danske Svineproducenter. Men flertallet i LR 80's ledelse var helt uden organisatoriske erfaringer. Det samme gjorde sig gældende med Landbrugets Græsrodder, hvor en enkelts placering som menigt medlem af et kvægbrugsudvalg var det meste Græsrodderne kunne drive det til af politisk-fagligt arbejde.

Det synes i øvrigt at være et yderligere karakteristikon at mange af græsrodslederne og deres sympatisører politisk ikke stemte som hovedparten af vedkommende sociale grupper. Det er velkendt at der i de sidste hundrede år har været nære bånd mellem partiet Venstre og landboforeningerne og andelsorganisationerne. Det har således vist sig ret vanskeligt for ikke-venstrefolk at opnå topposter inden for landbruget. I og med at græsrodsorganisationerne inden for landbruget også opstod som en kritik af de etablerede organisationer, var det naturligt at mange af græsrodslederne ikke følte sig hjemme i Venstre. Ole Baadsgaard blev således folketingskandidat for Centrumdemokraterne, og det samme blev formanden for LR 80-støtteforeningen, Henning Nielsen, Bramming. I det 29 mand store repræsentantskab var der også en større poli-

tisk spredning end normalt for landbrugsledere, idet 5-6 bekendte sig til Socialdemokratiet og SF og 3-4 medlemmer til Fremskridtspartiet.⁵⁵

For Landbrugets Græsrodter foreligger ingen oplysninger om politisk tilhørsforhold, ud over at Anders Stenild er konservativ og vurderer at langt hovedparten af sympatisørerne stemmer på et af de tre borgerlige partier, VKZ.

Til sidst er der spørgsmålet om de to krisebevægelseres visioner og opfattelse af landbrugets samfundsmæssige placering. Ser vi tilbage på LS i 1930'erne, havde den et klart restaurativt sigte: Bondestanden som udtryk for ryggraden i det danske samfund var truet på eksistensen. Derfor måtte staten og de andre samfundsgrupper træde hjælpende til for at genskabe det bærende element i den nationale økonomi og kultur.

LR 80 og Landbrugets Græsrodter kan ikke ses som udtryk for den samme agrariske Blut und Boden filosofi og dermed som forsvarere af det traditionelle bondebrug, hvad der ellers ikke ville være usandsynligt. Torben Bager ser således landbrugskrisen 1979-82 som et udtryk for en krise for bondebruget, idet familielandbruget tendentielt erstattes af enkeltmandsbrug og egentlige kapitalistiske landbrug i den ene ende og deltidsbrug i den anden.⁵⁶

Hverken LR 80 eller Landbrugets Græsrodter slår imidlertid til lyd for

det traditionelle familielandbrug, og begge ser landbruget som en sektor blandt andre i samfundet. For dem handler det først og fremmest om at sikre især yngre, animalske producenters overlevelse. De fleste af lederne i de to bevægelser havde/har ægtefæller der var udearbejdende. Idealet for disse landmænd var/er ikke en genskabelse af det traditionelle bondebrug, men et rentabelt landbrug der kan bære ansættelse af 1-2 medhjælpere, således at familien kan leve et så almindeligt lønmodtagerliv (= friweekender og ferier) som muligt. Kravet for begge bevægelser var dermed ikke en særstilling for landbrug men en ligestilling med andre erhverv.

Der kan naturligvis også peges på en række punkter hvor de to bevægelser adskiller sig fra hinanden. I og med at krisen i slutningen af 70'erne var mere bredtvirkende end i begyndelsen af 90'erne blev opbakningen til LR 80 og dens mødeaktiviteter også noget større end hos Landbrugets Græsrodter. Ambitionsniveauet blev også højere og resulterede snart i ønsket om at blive en egentlig interesseorganisation, hvad der aldrig blev nogen intention hos lederne i Landbrugets Græsrodter. Sidstnævnte blev heller ikke i sine handlinger så rabiater om end ordvalget med trusler om aktioner lød identisk. I det hele taget var afstanden mellem Græsrodterne og de etablerede organisationer ikke så stor som tilfældet var med LR 80.

En anden forskel var at hvor LR 80-lejerne primært var svineproducenter var Landbrugets Græsrodder overvejende mælke- og kvægproducenter, som alle sad på gårde uden store økonomiske problemer. Og modsat LR 80 manglede Græsrodderne folk med lyst til vedholdende at lave røre og bruge tiden på organisatorisk arbejde.

Græsrodsbevægelser?

Hos mange betragtes LR 80 og Landbrugets Græsrodder som typiske eksempler på græsrodsorganisationer. Og der er da heller ikke tvivl om at de i deres form indeholder en række karakteristiske træk for den type bevægelser: De opstod spontant, havde en løs organisatorisk struktur, kunne ikke afgrænse medlemskredsen præcist, og deres vigtigste ressource var medlemmernes aktivitet. Karakteristisk nok havde de fleste af initiativtagerne også kun ringe tradition for politisk og faglig aktivitet.⁵⁷

Ser vi imidlertid på de to krisebevægelseres indhold, rejser det en diskussion om hvorvidt de kan holde vand over for en videnskabelig diskussion af græsrodsbegrebet. Denne diskussion vil ikke blive taget her, men kun blive antydet. Spørgsmålet er nemlig om græsrodsbegrebet udvandes, når det

også omfatter grupper som gør oprør mod deres erhvervsmæssige forhold og mod deres egne interesseorganisationer? Er der så ikke snarere tale om oppositionsgrupper, på samme måde som der inden for fagbevægelsen i slutningen af 70'erne var et såkaldt formandsinitiativ med Preben Møller Hansen i spidsen vendt mod de socialdemokratisk dominerede fagorganisationer?

Betegnelsen "græsrodsbevægelse" er normalt forbeholdt enkeltsagsbevægelser bestående af folk bosat i byerne og med en kritik rettet mod forhold uden for deres arbejdssituation. Men med de to behandlede krisebevægelser er genstandsfeltet græsrodsaktiviteter uden for byerne hos selvstændige, hvis hele sociale og bolig-mæssige forhold er vævet tæt sammen med deres arbejde og økonomiske forhold. Hermed må det også først og fremmest blive overordnede politisk-økonomiske faktorer som er udløsende og med aktiviteter rettet mod hele landet og ikke kun en snæver lokalitet. Disse forskelle viser dels behovet for at se på græsrodsbegrebet igen, og dels at man ikke ukritisk skal betegne alt hvad der opstår spontant nedefra som græsrodsbevægelse.

NOTER:

1. Flg. er blevet interviewet i løbet af august 1994: Radiotelegrafist Ole Baadsgaard, Lyngby, talsmand for LR 80 1979-83. Gdr. Jørgen Laursen Vig, Rask Mølle. Medlem af ledergruppen 1979-80 samt i bestyrelsen for Landsforeningen af danske Svineproducenter. Gdr. Henning Nielsen, Bramming. Formand for LR 80's repræsentantskab og for Landsforeningen af danske Mælkeproducenter. Agronom Mogens Nielsen, regnskabskonsulent i Haderup og Omegns Landboforening frem til 1983. Var stærkt involveret i ledergruppens arbejde. Proprietær Anders Stenild, Vroue, talsmand for Landbrugets Græsrodde. Gdr. Jens Lykou Petersen, Løgumkloster. En af de sønderjyske initiativtagere. Tak til Jørgen Laursen Vig, Henning Nielsen og Anders Stenild for deres udlån af diverse materiale vedr. de to krisebevægelser.
2. *Betænkning 941/1981 fra Udvalget vedrørende landbrugets finansierings- og skatteforhold m.m.*, s. 33.
3. *Betænkning nr. 795/1977*, "En fremtidig landbrugspolitik".
4. *Bet. 941/1981*, s. 54.
5. Johan Kjølhede Overgaard: *Landbrugsorganisationernes styrke og indflydelse i samspillet med regeringen, specielt som det er kommet til udtryk under de seneste års landbrugskrise*, upubliceret speciale, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1982, s. 81.
6. Esben Vilshammer: *Struktur og bevægelse i dansk landbrug. En analyse af den økonomisk-sociale baggrund for landbrugsbevægelsen LR 80*, upubliceret kandidatafhandling, Sociologisk Institut, 1988, s. 106.
7. Tvangsauktionsfrekvensen var 1,0 % under sit højeste i 1930'erne (2.029 ud af 205.000 ejendomme), medens den i 1981 nåede op på 1,4%. Karsten Kyed og Carl Thomsen: "Landbruget i 1981", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1982:1/2, s. 27.
8. Jens Grøn, Torben Bager og Villy Søgaard: *Udviklingen i ældre landbrugeres økonomiske forhold*, Esbjerg, 1984.
9. Jordbrugsøkonomisk Institut konkluderer i en undersøgelse over *Indkomstforskelle i landbruget – udvikling og årsager*, Meddelelse nr. 31, 1980, at "Hovedparten af forklaringen ligger i et generelt lavt effektivitetsniveau i de laveste indkomstgrupper" (s. 32).
10. Torben Bager: *Tvangsauktionerne i landbruget – et bondeslutspil?*, Esbjerg, 1983, s. 40.
11. Carsten Jensen: *En analyse af protestbevægelsen – Landbrugs Reform 1980 – med henblik på en forståelse af de økonomiske, politiske og organisatoriske problemer landbrugssektoren oplevede i slutningen af 1970'erne*, upubliceret speciale, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, 1982, s. 40. Dette speciale har sin store værdi ved at Carsten Jensen her gennemførte et interview med LR 80's leder Ole Baadsgaard den 5.12. 1980, altså samtidig med begivenhederne.
12. Flemming Just: "Producentforeninger i dansk landbrug", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1991:4.

13. På forhånd havde Ole Baadsgaard diskuteret denne mulighed med en anden yngre landmand fra Haderup, og under generalforsamlingen ringede Baadsgaard og fik ham til at reservere kroen. Interview med Ole Baadsgaard den 10.8.1994.
14. Carsten Jensen, 1982, s. 41, med henvisning til *Skive Folkeblad* 11.10.1979. Interview med Jørgen Laursen Vig.
15. Carsten Jensen, 1982, s. 88. Interview med Mogens Nielsen og Ole Baadsgaard. Tilsyneladende var det kun dagbladet *Børsen* der kunne se en sammenhæng mellem LR 80 og LS. I en skarp leder den 5. november 1979 hedder det: "...LR 80's lighed med LS fra 1930'erne går imidlertid på den militante kurs, initiativtagerne lægger op til og med den foragt for de etablerede landboorganisationers særdeles dygtige og effektive pressionsarbejde, de udtrykker. Der er noget skræmmende ved den ekstreme og udenomsparlamentariske ånd i dele af landbruget, der her blotlægges". Skarpheden blev ikke mindre af at lederen var skrevet af Johannes Bøggild, der tidligere havde været chefredaktør på *Landsbladet*, Landboforeningernes ugeblad. Se *Jyllandsposten* 11.11.1979.
16. Carsten Jensen, 1982, s. 44.
17. *Hyologisk Tidsskrift*, 1979, nr. 11.
18. Se formanden, Christen Sørensen, afvisning i *Landbrugsmagasinet*, 1979, nr. 45.
19. Jordbrugsøkonomisk Institut: *Meddelelse nr. 31*, s. 36.
20. *Jyllandsposten*, 29.12.1979 og 9.1.1980.
21. Carsten Jensen, 1982, s. 87.
22. *Jyllandsposten* 13.3.1980.
23. *Jyllandsposten*, 18.4.1980.
24. *Jyllandsposten*, 11.4.1980. Erhvervsrådet blev oprettet med Arbejderbevægelsens Erhvervsråd som forbillede. En bror til en af LR 80 lederne var direktør i AER og arrangerede et besøg her for LR 80. Interview med Ole Baadsgaard.
25. *Jyllandsposten*, 14.5.1980.
26. *Effektivt Landbrug*, 1980, nr. 14.
27. *Effektivt Landbrug*, 1980, nr. 16; interview med Henning Nielsen.
28. Interview med Ole Baadsgaard.
29. Carsten Jensen, 1982, s. 55. Ministeriets afvisning forhindrede dog ikke at Ole Baadsgaard havde flere uformelle møder med landbrugsminister Bjørn Westh (interview med Mogens Nielsen).
30. *Vejle Amts Folkeblad*, 14.7.1980.
31. Interviews med Jørgen Laursen Vig, Henning Nielsen og Mogens Nielsen.
32. *Vestkysten*, 16.7.1980; *Politiken*, 1.11.1980.
33. *Vestkysten*, 29.7.1980.
34. *Medlemsorientering*, nr. 30, nov. 1981.
35. *Beretning*, De danske Landboforeninger, 1980-81, s. 42.
36. Carsten Jensen, 1982, s. 104.
37. *Mælkeproducenten*, 1981, nr. 1; interview med Henning Nielsen.
38. *Jyllandsposten*, 26.7.1980.
39. Særudgave af *Landsbladet*, 7.5.1980.
40. *Aktuelt*, 20.7.1980.
41. *Landøkonomisk Oversigt*, 1993, s. 43-50.
42. *Beretning*, 1993, De Danske Landboforeninger, s. 42f.
43. Når tørken kunne afspejles så hurtigt i tvangsauktionstallene skyldtes det en strammere praksis, og at realkredit- og pengeinstitutterne førte en mere restriktiv udlånspolitik.
44. Statens Jordbrugsøkonomiske Institut: *Heltidslandbrugets økonomi 1992/93*

- samt resultater fra deltidslanbruget, Serie E, nr. 12, 1994.
45. *Beretning 1993*, De Danske Landboforeninger, s. 40-42.
 46. *Landsbladet*, 1993, nr. 3.
 47. Interview den 4.8.1994 med Bendix Nielsen, formand for Landboforeningen for Vestslesvig, og med gdr. Jens Lykou Petersen, Løgumkloster, en af initiativtagerne til Landbrugets Græsrodde.
 48. Thomas Hansen i *Landsbladet*, 1993, nr. 3. Landbrugets Græsrodde fik senere et konsulentfirma til at foretage en undersøgelse, som viste at halvdelen af de 200 interviewede landmænd var utilfredse med Landbrugsraadets varetagelse af deres interesser, og omkring halvdelen ønskede et direkte valg af lederne til landbrugstoppen. Torben Larsen Konsulentfirma: *Undersøgelse vedr. landmændenes holdninger til organisationerne*, September 1993.
 49. Fl. Just: "Bøndernes egne græsrodde", Kronik i *Politiken*, 14.4. 1993. Se også *Landsbladet*, 1993, nr. 4.
 50. Interview med Jens Lykou Petersen, 4.8. 1994.
 51. *Landsbladet*, 1993, nr. 12.
 52. *Landsbladet*, 1993, nr. 13; interview med Anders Stenild 4.8. 1994.
 53. Et år senere skulle gældssaneringsordningen vise sig at være en succes, idet en del flere landmænd end forventet søgte, og de hjemtog næsten dobbelt så meget i lavtforrentede lån end beregnet. *Landsbladet*, 1994, nr. 32.
 54. Anders Stenild: "Vi havde ikke været i stand til at informere og indsamle penge uden EDB". Mange af Græsrodde investerede i fax for at lette kommunikationen og for hurtigt at kunne iværksætte aktioner. Interview med Anders Stenild og Jens Lykou Petersen.
 55. Carsten Jensen, 1982, s. 96f.
 56. Bager, 1987, s. 141.
 57. For en diskussion omkring karakteristikken for græsrodsbevægelser, se Peter Gundelach: *Græsrodde er seje! en bog om græsrodsorganisationer, organisationsformer og modstandere*, Forlaget Politica, Århus, 1980, s. 15-26.